

AVRUPA BİRLİĞİ, SÜRDÜRÜLEBİLİR İNSANI KALKINMA ve İNSAN HAKLARI

Armağan GÖZKAMAN¹

Özet: Avrupa Birliği'nin (AB) gelişmekte olan ülkelere yönelik sürdürülebilir insani kalkınma desteği, insan hakları kavramı üzerinden şekillenmektedir. Bu durum, öncelikle, iki kavram arasındaki zorunlu mantıksal bağ ile açıklanabilir. Çalışmanın temel varsayımı, bu bağa ek olarak, AB'nin politika tercihlerinin de bu konuda etkili olduğudur. Bu varsayımı doğrulayan en az dört faktörün varlığı ileri sürülebilir: AB'nin dış politikasında 'insan hakları' ilkesinin yeri, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik ve ticari boyutlarında bu ilkenin tespit edilebiliyor olması, 'sosyal' anlayış ile 'insan hakları' arasındaki ilişki, kurumsal kapasite inşasına -ve mevcut kapasitenin güçlendirilmesine- yönelik politikalar.

Anahtar Kelimeler: *Sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir insani kalkınma, Avrupa Birliği, insan hakları, gelişmekte olan ülkeler*

Abstract: The European Union's (EU) support for sustainable human development in developing countries is shaped by the concept of human rights. This arises, primarily, from the intrinsic logical connection between sustainable development and human rights. The primary assumption of this study is that, alongside the above-mentioned connection, the EU's policy preferences play a significant role in this process. Four key factors support this assumption: the centrality of the 'human rights' principle in the EU's foreign policy, the possibility to identify this principle in the economic and commercial dimensions of sustainable development, the interplay between social understanding and human rights, and the necessity for institutional capacity building and reinforcement.

Keywords: *Sustainable development, sustainable human development, European Union, human rights, developing countries*

---

¹ Prof. Dr, İstanbul Beykent Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
agozkaman@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6849-273X>.

GİRİŞ ve KAVRAMSAL AÇIKLAMALAR

İnsani sürdürülebilirlik, insanı kalkınma süreçlerindeki nihai hedef olarak gören bir yaklaşımın ürünüdür (Ballet vd., 2011: 90). Bununla doğrudan bağlantılı olan 'sürdürülebilir kalkınma' kavramı, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanarak 1987'de kamuoyuyla paylaşılan "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporda "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma" ifadesiyle tanımlanmaktadır (United Nations). Sürdürülebilir kalkınma anlayışında, ekonomik büyüme ile birlikte toplumsal eşitliğin ve çevre yönetiminin uyum içinde var olabildikleri bütünsel bir yaklaşım çabası görülmektedir. Bu çaba, doğal olarak, sürdürülebilir insani kalkınma süreçlerinde de tespit edilebilmektedir. Kalkınma, statik bir oldu değildir; mutlaka bireyin yaşadığı, öğrendiği ve katılım sağladığı süreçleri işaret eder (Kırdar, 1998). Mahieu'nün de ifade ettiği üzere, sürdürülebilir insani kalkınmadan bahsedilebilmesi için bireylerin, ekonomik, mali, sosyal ve doğal araçları -akılcı bir şekilde- insani olarak sürdürülebilir bir gelişme hedefi doğrultusunda kullanmaları gerekir (2008).

Yukarıdaki sürdürülebilir insani kalkınma tanımının yeterince açıklayıcı olmadığı ileri sürülebilir. Daha net bir tanımın yapılması için insani gelişme ölçütlerine yönelmekte fayda bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, bu konuyla ilgili endeksinde üç temel başlık üzerinden değerlendirme yapılmasını uygun görmüştür: Sağlık (tahmin edilen ortalama yaşam süresi), eğitim (25 yaş üstü nüfusun tahmini öğrenim süresi ve okula başlama yaşı gelen çocukların tahmin edilen -toplam- tahsil süresi) ve yaşam standardı (kişi başına düşen milli gelir). Ancak, bu ölçütlerin de insani gelişmişliği tam olarak yansıtamadığını hatırlatmak gerekir. Endeks; çeşitli eşitsizlikler, fakirlik ve insani güvenlik gibi alanlar hakkında bilgi içermemektedir (UNDP). Bu bağlamda, sürdürülebilir insani kalkınma için şöyle bir tanım düşünülebilir: Merkezinde insanın yer aldığı ve insan onuruna yakışan bir gelişmişlik seviyesinin mevcut olduğu bir ortamda, tüm bireylere - hukuki ve siyasi eşitlik içerisinde- bu ortamın sağladığı fırsatlara erişim garantisi verilen ve bu koşulların gelecekte de devam etmesinin mümkün olduğu bir kalkınma.

İnsan haklarına belirgin bir gönderme içeren bu tanımın, Avrupa Birliği'nin (AB) sürdürülebilir insani kalkınma çabalarının analizinde fayda sağlayacağı ileri sürülebilir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de belirtildiği üzere, AB'nin insan hakları ilkesini kalkınma gündemiyle birlikte ele alma niyetini açığa çıkaran çeşitli göstergeler mevcuttur. Bu bağlantıyı açığa çıkarmak için, öncelikle (I) insan hakları ile sürdürülebilir insani kalkınma arasındaki mantıksal bağ üzerinde durulmuş ve (II) AB'nin insan hakları merkezli yaklaşımına odaklanılmıştır. Sonraki bölümler, AB'nin kalkınma politikalarındaki önceliklerin şekillendirdiği üç alan üzerine kurulmuştur: (III) AB'nin dış ilişkilerinde sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik ve ticari boyutları, (IV) AB'nin kalkınma desteğinde sosyal anlayış ve (V) AB'nin kurumsal kapasiteleri inşa etme ve güçlendirme çabalarında insan hakları ve sürdürülebilir kalkınmanın eş zamanlı varlığı.

1. İnsan Hakları ve Sürdürülebilir İnsani Kalkınma

Bu çalışmanın temel hareket noktasını, 'sürdürülebilir insani kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için kalkınma süreçlerinin merkezinde insan hakları anlayışının yer alması gerekir' şeklindeki varsayım oluşturmaktadır. Bu varsayım, sürdürülebilir kalkınmanın basit bir slogan olmanın ötesine geçerek gerçekliğe dönüşmesi için insan hakları kavramının bir tür 'itici güç' durumunda olma zorunluluğunu yansıtmaktadır. Bu zorunluluk, çeşitli uluslararası metinlerde de yer almış durumdadır. Nitekim, Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve insan haklarının önemine doğrudan vurgu yapan *2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi* bu konudaki en iyi örneklerden birini oluşturmaktadır. Belgede insan haklarının küresel düzeyde, tüm bireyleri kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesine -ve bu süreçte hiç kimsenin geri planda bırakılmamasına- yönelik hedef net bir şekilde ortaya konulmaktadır (United Nations, 2015). Bu eğilim, insan hakları kavramının sürdürülebilir insani kalkınma düşüncesinin -ve doğal olarak, bu düşüncenin somutlaştığı süreçlerin- merkezinde bulunmasını meşrulaştıran bir niteliğe sahiptir.

Yukarıda belirtilen perspektiften bakıldığında, insan haklarını temel alan politikaların sürdürülebilir insani kalkınma süreçlerini desteklediklerini ve güçlendirdiklerini net bir şekilde ispatlayan en az yedi farklı odak noktasının varlığı ileri sürülebilir. İlk olarak, *insanlık onuru, eşitlik ve adalet* kavramlarının üzerinde

durmak uygun olacaktır. İnsan hakları, her bireyin doğuştan sahip olduğu onurunu ve diğer bireylerle olan eşitliğini garanti altına alır. İnsan hayatı, her türlü nesnel ve öznel ölçütlerden bağımsız olarak, aynı değere sahiptir. Analiz seviyesi her ne olursa olsun, bir topluluğun diğer topluluklardan daha fazla ‘yaşama hakkına’ sahip olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Sürdürülebilir insani kalkınma da, tüm bireylerin tatmin edici hayatlar yaşama fırsatına sahip olmasını amaçlayarak, eşit değer mantığını içerisinde barındırmaktadır. Böylece, her iki kavramın da -bireyler arasındaki eşitlik ve insan onuru üzerinden- herkesin en yüksek seviyede gelişebileceği toplumları hedeflediği gözlemlenebilmektedir.

Eşitlik kavramının adalet ilkesinden bağımsız olarak düşünülmesi mümkün değildir. Adalet ve eşitlik ‘sütunları’, insan haklarıyla ilgili süreçlere beraber ve eş zamanlı olarak dâhil olmaktadır. Sürdürülebilir insani kalkınma, üretilen zenginliklerin adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak ulusal sınırlar içindeki ve farklı ülkeler arasındaki eşitsizlikleri gidermeyi hedefleyen bir anlayışın ürünüdür. Biri hukuki diğeri ise siyasi ve iktisadi alanlardan kaynağını alan bu iki kavram arasında -yoksulluk, ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile mücadelede anahtar konumda bulunmaları nedeniyle- sıkı bir mantıksal bağ mevcuttur. Ek olarak, adalet ve eşitlik kavramlarının var olabilmeleri için ‘hukukun üstünlüğü’ ve ‘iyi yönetim’ ilkelerinin somut bir gerçekliğe işaret etme gerekliliği de hatırlatılmalıdır. Şeffaf bir yönetimin mevcut olmadığı ve siyasi karar alıcıların hesap verme zorunluluğunun bulunmadığı yapılar hem insan hakları hem de sürdürülebilir insani kalkınma hedefleri açısından tehlike oluşturmaktadır.

Siyasal karar alma süreçlerine katılımın güçlendirilmesi, ikinci odak noktasını oluşturmaktadır. İnsan hakları, bireylerin yaşamlarını etkileyen kararlarda söz sahibi olmalarına olanak vermekte ve siyasi katılımın önemini ortaya çıkartmaktadır. Bu gerçeklik, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için mutlaka var olması gereken bir ortamı hatırlattığı için, bu çalışma açısından büyük bir önem taşımaktadır. Zira, sürdürülebilir insani kalkınmanın temel hedeflerini yerine getirebilmek için -dışlanmış gruplar da dâhil olmak üzere- tüm paydaşları kapsayan karar alma süreçlerinin sağlıklı bir şekilde işletilebilmesi gerekmektedir. Bu noktada, bireylerin ve toplulukların kalkınma süreçlerine katılımını sağlamadan kalkınma çabalarının sahiplenilmesinin ve

sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı da hatırlatılmalıdır.

Sürdürülebilir insani kalkınma ile insan hakları arasındaki bağ, üçüncü olarak, *temel ihtiyaçların sağlanması* temelinde de gözlemlenebilmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere; beslenme, suya erişim, sağlık, eğitim ve barınma gibi temel haklar, kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından büyük öneme sahiptir. İnsani kalkınmanın kesintisiz bir şekilde sağlanabilmesi için gelecek nesillerin de bu temel ihtiyaçlara erişiminin garanti edilmesi gerekir. İnsan haklarının özünde, her bireyin insanlık onurunun, özgürlüklerinin ve ihtiyaçlarının tanınması yer alır. Haynes'in de belirttiği üzere, insan haklarına temel oluşturan özgürlük ve ihtiyaçlar o kadar temel niteliktedir ki, bunların inkâr edilmesi insan onurunu riske atar. Bu nedenle de temel yeterliliklerin mevcut olmadığı durumda evrensel hakların varlığından söz etmek mümkün değildir. (2009: 22).

Dördüncü sırada, *kapsayıcı ve uzun vadeli refah ve ekonomik istikrar* üzerinde durulabilir. Ekonomik büyümeden kaynaklanan avantajların toplumun geneline mümkün olduğunca yüksek seviyede yansıtılması için insan haklarına saygı gösteren bir anlayışın yerleşik olması ve siyasi kararlarda somutlaşması gerekmektedir. Bu anlayış çerçevesinde eğitime, sağlık hizmetlerine ve sosyal güvenliğe yatırım yapmak yalnızca bireysel refahı artırmakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik büyümeye ve toplumsal ahengin sağlanmasına da katkıda bulunur. Danimarka İnsan Hakları Enstitüsü tarafından yayımlanan bir raporun da işaret ettiği şekilde, özgürlük ve katılım hakları uzun vadede ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Koob, Jørgensen ve Sano, 2017: 48). Enstitünün bir sonraki yıl yayımladığı raporda da eğitim ve sağlık hizmetlerine eşit erişimin ekonomik büyüme üzerindeki pozitif etkisi vurgulanmaktadır. Raporda, ayrıca, toplumda eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim oranının yüksekliği ile insan sermayesindeki seviye artışı arasında da doğru orantı olduğu belirtilmektedir (Koob, Jørgensen ve Sano, 2018: 41). Bu durum, sürdürülebilir insani kalkınma açısından özel bir öneme sahiptir.

Beşinci odak noktasını *çevresel sürdürülebilirlik* kavramı üzerinden kurgulamak mümkündür. Nitekim insan hakları ile çevrenin korunması arasındaki doğal ilişki

son derece net bir şekilde görülebilmektedir. Temiz ve sağlıklı bir çevre hakkı giderek artan bir şekilde temel bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir. Gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma süreci içinde olmasına yönelik anlayış, birey ve toplulukların refah seviyesi ile çevre sağlığı arasındaki karşılıklı bağımlılığı mecburi kılmaktadır. Bu bağlamda, gerek 150 anayasanın ‘sağlıklı bir çevre’ hakkına yer vermesi (UNEP, 2019), gerekse özel sektör faaliyetlerinde insan hakları ile çevre bağlantısını ortaya çıkaran akademik çalışmaların varlığı (Kaya ve Altuntaş, 2023: 45-46) şaşırtıcı bir durum teşkil etmemektedir. Aynı bağlantı, doğal bir şekilde, sağlık, eğitim ve gelir seviyesinin aynı anda düşünüldüğü sürdürülebilir insani kalkınma süreçleri ile ilgili olarak da kurulabilir.

Bariş, istikrar ve güvenlik, altıncı sırada incelenebilecek kavramları oluşturmaktadır. İnsanı odak noktasına alan ve kesintisiz bir şekilde sürdürülebilecek kalkınma şemalarını işletebilmek için, insan haklarının garanti altına alındığı bir kamu düzeninin varlığı şarttır. Çatışma ve şiddet ortamı, insan haklarına aykırı olmakla kalmayıp bireylerin ve toplumların kalkınmalarına da engel oluşturmaktadır. İnsan hakları ihlalleri potansiyel çatışmaların temelini oluşturma potansiyeline sahiptir. Söz konusu ihlallerin ciddi bir şekilde ele alınması, çatışmaların önlenmesine yönelik çabaların temelinde yer almaktadır. Barişçil, kapsayıcı ve adil toplumların desteklenmesi sonucunu doğuran bu yaklaşım, insan hakları açısından da kritik bir öneme sahiptir. İnsan hakları ve bariş arasındaki ilişki, hem uluslararası alanda hem de devletler seviyesinde tanınan bir gerçekliğe işaret etmektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından hazırlanan bir raporda da belirtildiği üzere, insan haklarının bariş ve güvenlik üzerindeki olumlu en az beş nedenden ötürü ortaya çıkmaktadır: Çatışmanın temel nedenlerinin ele alınması, erken uyarı ve eylem mekanizmalarıyla çatışmaların önlenmesi, şiddetli çatışma riskinin azaltılabilmesi, barişin korunması ve sağlanması ile ilgili yaratıcı ve etkili yaklaşımlar sunulabilmesi, ve ‘jeopolitik kırılma’ sorunlarının çözümü için ‘köprü’ vazifesi görmesi (OHCHR, 2023).

Son olarak, uluslararası alandaki *ortaklık ve iş birliği* mekanizmalarının önemine değinmek gerekir. Özellikle sınır aşan sorunlarla mücadelede, devletlerin tek

başlarına ilerleme kaydetmeleri son derece zordur. Öte yandan, insan haklarının uluslararası alanda korunması, bireylerin ve toplumların gelişmesine ve refah seviyesinin artırılmasına hizmet ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda, birden fazla devletin dâhil olduğu ve çeşitli devlet dışı aktörlerin de aktif bir şekilde yer aldığı iş birliği şemalarının aynı anda hem insan haklarının gelişimine hem de sürdürülebilir insani kalkınma hedeflerine hizmet ettiklerini savunmak hatalı olmayacaktır.

Bu konuda verilebilecek örneklerden biri, 1955'ten bu yana yürütülmekte olan *Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Alanında Teknik İşbirliği Programı* adını taşımaktadır. Program, üye devletlerin talebi doğrultusunda, insan hakları ilkesi -ve uygulamaları- üzerinde doğrudan etkisi olan ulusal yapıların inşası ve güçlendirilmesi konularında devletlere destek olmayı amaçlamaktadır (OHCHR). Bir diğer örneği *Birleşmiş Milletler Demokrasi Fonu* teşkil etmektedir. Fon sayesinde “sivil toplumu güçlendiren, insan haklarını destekleyen ve tüm grupların demokratik süreçlere katılımını teşvik eden projelerin” tasarlanması, yürütülmesi ve finanse edilmesine uluslararası alanda destek sağlanabilmektedir (UN Office for Partnerships, 2020).

2. Avrupa Birliği'nin 'İnsan Hakları' Merkezli Yaklaşımı

Avrupa Birliği Antlaşması (ABA), daha başlangıç kısmında Birliğin “özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkelerine” bağlılığını teyit etmektedir. Antlaşmanın ikinci maddesinde, AB'nin “insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve (...) insan haklarına saygı değerleri üzerine kurulu” olduğu belirtilmektedir. Altıncı madde, daha da ileri giderek, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nı net bir şekilde referans olarak göstermekte ve söz konusu belgedeki “hakları, özgürlükleri ve ilkeleri” tanıdığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım -aynı maddenin bir sonraki paragrafında- İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi'ne katılımı belirten ifadeyle tamamlanmış durumdadır. Sözleşme'nin ABA'ya dâhil edilmiş olması, her şeyden önce, insan haklarının AB açısından taşıdığı önem ve anlamı daha ‘gözle görülür’ bir hale getirmiş bulunmaktadır. Ayrıca, bu tercihin ‘sembolik’ bir eylemden çok daha fazlasına

işaret ettiğini ileri sürmek mümkündür. Zira altıncı maddeye göre Sözleşme kapsamında güvence altına alınan temel haklar, Lizbon Antlaşması'nın 1 Aralık 2009'da yürürlüğe girmesiyle birlikte, AB hukukunun genel ilkelerinin parçası haline gelmiş durumdadır.

AB, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, dış eylemlerini de temel hak ve özgürlükler temelinde gerçekleştirme taahhüdünde bulunmaktadır. Nitekim ABA'nın 21. maddesi Birlik tarafından izlenecek dış politikanın “demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin evrenselliği ve bölünmezliği, insan onuruna saygı, eşitlik ve dayanışma ilkeleri ile Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı” temelinde geliştirileceğini ortaya koymuştur. Bu noktada, AB'nin diğer devletlerle sürdürdüğü ilişkileri ‘demokratikleşme ve insan haklarıyla uyumlu politikaların uygulanması’ şartına bağladığı hatırlatılmalıdır. AB'nin aslında uzun bir geçmişe sahip olan bu yaklaşımı, Soğuk Savaş sona erdikten sonra Birlik tarafından imzalanan uluslararası anlaşmaların içeriğinde net bir şekilde görülebilmektedir. Değişen uluslararası sistemde hızlı bir şekilde beliren bu koşulların durumunun 2000 yılından itibaren -Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleriyle imzalanan Cotonou Anlaşması sonrasında- daha da geliştirildiği görülmektedir. Bu süreçte hem insan haklarına, demokratik ilkelere ve hukukun üstünlüğüne saygı gösterilmesi, hem de iyi yönetişimin bir politika önceliği olarak vurgulanması, AB'nin dış ilişkilerinde belirleyici konumda olmuştur.

Temel hak ve özgürlüklerin odak noktasına alındığı ve dış ilişkiler açısından bir tür ‘meşruluk sütunu’ olarak adlandırılabilir bu yaklaşım, doğal olarak, AB'nin kalkınma politikalarına da kılavuzluk etmektedir. Cotonou Anlaşmasından birkaç ay sonra Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi ve Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilen ortak beyan metni, bu konuda öncelikli olarak üzerinde durulması gereken bir siyasi karar olarak değerlendirilebilir. Metin, ayrıca, ileriki yıllarda oluşturulan çerçevelere de temel teşkil etmiş durumdadır. “Avrupa Topluluğu'nun Kalkınma Politikası” başlığıyla duyurulmuş olan bu irade beyanı, gelişmekte olan ülkelerle dayanışma içerisinde, fakirliği ortadan kaldırma -nihai- hedefine odaklanıldığını ortaya koymaktadır. Beyanın dikkat çeken özelliklerinden biri, sürdürülebilirlik anlayışının eşitlik ve hakkaniyet çerçevesinde, katılımcı bir ortam oluşturarak ve

kapasite inşasına odaklanan bir insani ve toplumsal kalkınma anlayışı içerisinde geliştirilmesi niyetinin varlığıdır. Fakirlikle mücadelede hem çok boyutlu bir yaklaşımın hem de ülkelere özel zorluk ve fırsatların göz önünde bulundurulması da sürdürülebilir insani kalkınmaya yönelik yaklaşımı ortaya koymaktadır. Aynı saptama, ortaya konulan stratejilerin ‘ortak’ konumundaki devletler tarafından sahiplenilmesi ve tüm toplumsal tabakaların desteklendiği bir siyasi diyalogun oluşturulması şeklinde ifade edilen hedefler için de geçerlidir.

3. AB’nin Dış İlişkilerinde Sürdürülebilir Kalkınmanın Ticari Boyutları ve ‘Bölgesel Bütünleşme’

Yukarıda çizilen çerçevede, Avrupa Birliği üye devletlerinin siyasi karar ve eylemlerini altı konu başlığı üzerinde şekillendirmeye karar verdikleri görülmektedir (European Commission, 2000). Bunlardan biri, *ticaret ile kalkınma arasındaki bağlantı* ile ilgilidir. Özellikle kırılğan ekonomiye sahip devletler açısından hayati konumda olan bu yaklaşım, insani kalkınmanın sağlıklı bir sürdürülebilirliğe sahip olması için birçok nedenden ötürü güçlü avantajlar sağlama potansiyeline sahiptir. Zira ticaret politikalarının kalkınma hedeflerine destek olacak şekilde oluşturulması, sürdürülebilirliğin ana bileşenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu durum, özellikle kalkınma odaklı ticari faaliyetlerin piyasanın sağladığı fırsatlara adil erişim fırsatı vermesi durumunda çok net olarak ortaya çıkacaktır. Böyle bir durumda, bireylerin -ve çeşitli grupların- arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında kayda değer ilerlemeler sağlanacağı ileri sürülebilir. Buna ek olarak, yatırım ve istihdam olanaklarının -ve dolayısıyla da ekonomik istikrarın- sağlanacağı, yaşam kalitesinin artacağı bir ortamın sağlanması mümkün olabilir. Böyle bir ortamda, AB ile ‘ortak’ devlet arasındaki ilişkiler de daha ileri seviyelere taşınacak ve ‘ortak’ açısından daha iyi bir ortamın oluşması mümkün olacaktır. Daha ileri bir aşamada, bu durumun siyasi istikrar üzerinde de olumlu etkileri olacağı savunulabilir. Tüm bu kazanımlar, doğal olarak, ‘ortak’ devletin küresel ekonomiyle uyumunu artırma ve küresel rekabet ortamında daha güçlü bir aktör haline gelmesini sağlama açısından da önem taşımaktadır.

İkinci başlık, *bölgesel bütünleşme ve iş birliği* başlığı altında tanımlanmıştır. Burada -bir önceki paragrafta kısmen ifade edilen ‘küresel ekonomiyle bütünleşme’

fırsatına ek olarak- çatışma çözümü ve sınır aşan sorunların çözüm süreçleri açısından sağlanabilecek faydalara dikkat çekildiği görülmektedir. Avrupa Dış Eylem Servisi tarafından da net olarak belirtildiği şekilde, AB'nin çatışmaların önlenmesi ve çözümüne yönelik çabaları, küresel barış ve refahın sağlanmasını hedeflemektedir (EEAS, 2021). AB'nin çatışmaları önleme çalışmalarında özellikle iki mekanizmaya sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Bunlardan biri olan *AB Çatışma Erken Uyarı Sistemi*, yüksek bir çatışma riski altındaki devletleri saptayan, önceliklendiren ve değerlendiren bir risk yönetimi sistemi olarak tanımlanmaktadır. Dört yıla kadar uzanan bir zaman aralığıyla yapısal risk faktörlerini belirleyen bu sistem, AB'deki siyasi karar alıcıların çatışma risklerini azaltmalarına ve çatışmayı önleme yöntemlerini belirlemelerine olanak tanıyacak şekilde kurgulanmıştır (EEAS, 2020). *Ufuk Taraması* adlı diğer mekanizma, AB'nin dünyanın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan eğilimleri, zorlukları ve potansiyel çatışmaları öngörmesine olanak tanıyarak proaktif önlemlerin alınmasına olanak tanımaktadır (ESPAS, 2018). AB'nin bu mekanizmalar sayesinde oluşturabildiği güvenlik, kalkınma ve diplomatik eylemleri birleştiren kapsamlı yaklaşım sayesinde çatışmaların önlenmesi ve kriz yönetimi süreçlerine -ve dolayısıyla da küresel barış ve istikrara- belirli ölçülerde katkı sağladığı ileri sürülebilir.

Bir önceki paragrafta da hatırlatıldığı üzere, AB'nin sınır aşan sorunların çözümüne yönelik çeşitli çabaları bulunmaktadır. Bu çabaların somutlaştığı temel örneklerden biri olan 'Avrupa Takımı', koronavirüs salgınının ilk aşamalarında 'ortak' statüsündeki devletlere yardım amacıyla karşılaştığı zorluklara daha iyi yanıt verebilmek amacıyla kurulmuştur. Söz konusu yapının bu çalışma açısından önemi, kalkınma alanındaki işbirliği stratejilerinin etkisini artıran eşgüdüm şemalarının oluşturulmasını sağlamış olmasından kaynaklanmaktadır. Takım içerisinde AB, üye devletler, Avrupa Yatırım Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası yer almaktadır (European Commission). *Avrupa Yeşil Mutabakatı* (AYM), sınır aşan sorunlarla mücadeleye verilebilecek bir başka örneği teşkil etmektedir. Her ne kadar AB stratejisi olarak geliştirilmiş olsa da AYM'nin Birlik sınırları ötesinde de çeşitli politika alanlarına etki ettiği görülmektedir. Bu etkiler, çevrenin korunmasıyla ilgili olumlu gelişmelere, istihdam yaratılmasına, 'çevreci' ekonomik büyümeye ve sürdürülebilir kalkınma süreçlerine olanak sağlamaktadır (Sandri vd., 2023).

4. AB'nin Kalkınma Desteğinde Sosyal Anlayış

Makroekonomik politikaların desteklenmesi ve sosyal hizmetlere eşit erişim şeklinde ifade edilen üçüncü başlık, gelişmekte olan ülkelerin ulusal bütçeleri üzerinde büyük bir yük oluşturan dış borç miktarının azaltılmasına yönelik çabaları ve -öncelikle sağlık ve eğitim alanlarına odaklanan- sektörel destek faaliyetlerini içermektedir. Bu çerçevede üretim artışı ve ekonomilerin çeşitlendirilmesine destek sağlayan AB, aynı zamanda yönetim alanında da ilerleme kaydedilmesini amaçlamakta ve ticaret ile kalkınmanın uyumlu ve birbirlerini tamamlar nitelikte olmasını amaçlamaktadır (European Commission, 2012). Bu yaklaşımın yoksul kesimlere ekonomik ve ticari faaliyetler sonucunda oluşan zenginliklerden mümkün olduğunca daha fazla yarar sağlama amacını içerdiği özellikle hatırlatılmalıdır. AB bu amaç doğrultusunda ülkelerin reform çabalarına, yasa dışı mali faaliyetlerle mücadele süreçlerine, bilimsel faaliyetlerine ve dezavantajlı kesimlerin finansal hizmetlere erişimine destek olmaktadır. Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilen kalkınma uzlaşısı bu desteğin ifade edildiği en kapsamlı hukuki belgelerden biridir. Söz konusu belgede de belirtildiği üzere, vergilendirme, yolsuzlukla mücadele, kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesi ve tüm bireylerin kaliteli temel hizmetlere erişimini teşvik etmek amacıyla yasa dışı mali faaliyetlerle mücadeleye destek vermektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde kapsayıcı sürdürülebilir büyümenin sağlanmasına yardımcı olmak için araştırma ve yenilikçiliğe -teknolojik işbirliklerini de kapsayacak şekilde- destek olan AB, bu farklı ölçeklerdeki finansal hizmetlere geniş kitleler tarafından erişimi teşvik etmeyi de amaçlamaktadır. (Official Journal of the European Union, 2017).

Bir önceki paragrafta da belirtildiği üzere, AB'nin gelişmekte olan ülkelere sosyal hizmetlere 'hakkaniyete uygun' bir erişimi garanti etme taahhüdünde bulunurken insani kalkınma açısından son derece önemli bir konuma sahip olan sağlık ve eğitim alanlarına özel bir vurgu yaptığı görülmektedir. Bu noktada, Avrupa Yatırım Bankasının (AYB) yüksek kaliteli ve maliyetlerin 'makul' seviyede olduğu sağlık hizmetlerinin sağlanabilmesi için -kimi zaman çeşitli uluslararası ortaklıklardan da faydalanarak- tıbbi araştırma programlarına ve genel olarak sağlık sektörüne mali kaynak sağladığı görülmektedir [Perplex2]. Koronavirüs salgını dönemindeki

tedavi ve hastalığın yayılmasını engelleme çalışmalarına verdiği destek, bu tür finansmanlara örnek olarak gösterilebilir. Eğitim alanında verilebilecek önemli örneklerden biri ise *Avrupa Takımı* yaklaşımında görülebilmektedir. Kendisini “dünya çapında kaliteli eğitim için önemli bir ortak” olarak betimleyen AB; Afrika, Latin Amerika ve Pasifik bölgelerini kapsayan eğitim yatırımlarını 2027 yılına kadar 6 milyar avronun üzerine çıkarmayı hedeflemektedir (OCHA, 2023).

Temel sosyal hizmetlere erişim açısından son derece önemli olan ve insani kalkınma çalışmalarının odak noktalarından birini oluşturan *ulaşım*, dördüncü dördüncü başlığı oluşturmaktadır. Ulaşım sektörünün sağlıklı bir işleyişe sahip olması, dünyanın her yerinde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelere de ekonomik büyüme ve toplumsal kapsayıcılık açısından büyük öneme sahiptir. Bu önem, özellikle alım gücünün -ve buna bağlı olarak da özel araç sayısının- düşük olduğu coğrafyalarda daha da net bir şekilde açığa çıkmaktadır. AB’nin bu alandaki desteği, Avrupa Takımı projeleri ile örneklendirilebilir. Nitekim Dakar’ın toplu taşıma ağının yenilenerek güçlendirilmesi için söz konusu kurum tarafından Senegal’e 320 milyon avro tutarında bir kaynak sağlandığı görülmektedir (EIB, 2023). ‘Yeşil ulaşım’ olarak adlandırılan bir diğer proje; AYB, Fransa Kalkınma Ajansı ve Avrupa Komisyonu tarafından Lagos’ta güneş panelleriyle çalışan gemilerin üretimi amacıyla oluşturulmuştur (European Commission, 2023).

Bir sonraki başlık, *gıda güvenliği ve sürdürülebilir ve kırsal kalkınma* şeklinde oluşturulmuştur. Özellikle son yıllarda görülen uluslararası sorunlar nedeniyle küresel seviyede şiddetli bir ‘gıda güvensizliği’ ortamının oluştuğu yadsınamaz. 2019’da başlayan koronavirüs salgını, petrol fiyatlarında buna bağlı olarak gelişen artış ve 2022’den beri Rusya’nın Ukrayna’da sürdürdüğü savaş hem gübre fiyatlarında artışa neden olmuş hem de azalan tarımsal üretimin dünya piyasalarına sürümünü olumsuz yönde etkilemiştir. İthal edilen buğdayın Orta Doğu’da %75 (OECD, 2022), Doğu Afrika’da ise %90 oranında (AFDB, 2022) Rusya ve Ukrayna kaynaklı olması, gıda güvensizliğinin kritik boyutlarını gözler önüne sermektedir.

AB’nin bu karanlık tabloyu iyileştirme çabaları arasında dikkat çekici olanlardan biri, Fransa’nın liderlik ettiği ve G7 üyeleri ile Afrika Birliğinin dâhil olduğu *Gıda ve Tarım Dayanıklılık Misyonu* adlı girişimdir. Misyon; piyasalara ürün temininde

şeffaflığı garanti eden ve kolaylaştırıcı etki yapan bir ‘ticaret sütunu’, krizden en çok etkilenen ülkelerde makul fiyat seviyelerini sağlamayı ve tarımsal üretimi artırmayı amaçlayan bir ‘dayanışma sütunu’, ve savaşın en çok etkilediği ülkelerde tarımsal kapasiteyi sürdürülebilir bir şekilde güçlendirmeyi hedefleyen bir ‘üretim sütunu’ üzerine inşa edilmiştir (Ministère de l’Europe et des Affaires Etrangères, 2022). Bu girişimden kısa bir süre sonra, Avrupa Komisyonunun da bir eylem planı hazırlayarak Avrupa Parlamentosuna, Avrupa Birliği Bakanlar Konseyine, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesine ve Bölgeler Komitesine sunmuş olması dikkat çekicidir. Bu plan, Ukrayna depolarında bekleyen tarım ürünlerinin mümkün olan en hızlı şekilde olarak dünya pazarlarına ulaştırılmasını sağlayarak -ve ülkede tarım üretiminin sürdürülebilmesini sağlayarak- gıda güvensizliğini sonlandırmayı amaçlamıştır.

5. AB’nin Kurumsal Kapasiteleri İnşa Etme ve Güçlendirme Çabaları: İnsan Hakları ve Sürdürülebilir Kalkınma Alanlarının Bir Diğer Kesişimi

AB’nin kalkınma belgesindeki son başlığı *güçlendirilmiş kurumsal kapasite inşası* oluşturmaktadır. Kapasite inşası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ifade edilen şekilde, “bireylerin, kuruluşların ve toplumların zaman içinde kendi kalkınma hedeflerini tanımlama ve gerçekleştirme kapasitelerini elde ettikleri, güçlendirdikleri ve sürdürdükleri bir süreç” olarak tanımlanabilir (UNDP, 2009: 3). AB’nin kapasite inşasına yönelik çabaları, sadece kalkınma süreçlerini değil, bu süreçlerin kapsadığı demokrasi, güvenlik ve savunma gibi alanları da kapsamaktadır (EPRS, 2017: 6-7). Nitekim, AB Bakanlar Konseyinin kabul ettiği ‘dış ilişkilerde demokrasi desteği’ temalı belge, AB tarafından verilecek demokrasi desteğini “[tüm] devlet kurumlarının, siyasi aktörlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve diğer aktörlerin (...) kapasitelerini güçlendirme” amacıyla eşleştirmiştir (Council of the European Union, 2009: 1). Avrupa Komisyonun AB Bakanlar Konseyine ve Avrupa Parlamentosuna sunduğu “Güvenlik ve Kalkınmayı Destekleyen Kapasite İnşası- Ortakların Krizleri Önleyebilmesini ve Yönetebilmesini Sağlamak” başlıklı detaylı analiz ve öneri metni de hiçbir muğlaklığa yer bırakmayacak şekilde, güvenlik kavramının kapasite inşasındaki önemini vurgulamaktadır.

AB belgelerinde, kapasite inşa süreçlerinde askeri boyutun öneminin vurgulandığı öneriler de mevcuttur. Örneğin, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan bir tüzük önerisi, bu boyutla ilgili dikkate değer bir bölüm içermektedir:

[Ortak devletlerin] *kritik operasyonel ihtiyaçlarının karşılanmaması, kalkınma için temel hedeflere, yani barış ve insani güvenlik koşullarının geliştirilmesi* [ile ilgili hedeflere] *ulaşılmasını engellemektedir. Özellikle kırılğan bağlamlarda ve [çatışmaların sonlandırıldığı] ülkelerde askeri aktörlerin işleyişinin iyileştirilmesi ve yönetimlerinin güçlendirilmesi; barışa, insani güvenliğe ve istikrara ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Güvenlik sektöründe kapasite geliştirmeyi [hem donanım hem de eğitim ile ilgili olarak] finanse edememe, ortakların gelişim ihtiyaçlarını karşılama [potansiyelini] olumsuz etkilemektedir.* European Commission, 2016: 14).

Ek olarak, güçlendirilmiş kurumsal kapasite inşa süreçleri ile insan haklarını savunma çabaları arasındaki sıkı ilişkinin vurgulanmasında fayda bulunmaktadır. Bu bağlantının somutlaştığı en yeni örneklerden biri, Avrupa Komisyonunun AB üye devletleri ile birlikte Kasım 2021’de kurduğu *Avrupa Demokrasi Takımı* adlı oluşumdur. Demokrasiyi ve insan haklarını dünya çapında teşvik etmeyi, güçlendirmeyi ve korumayı amaçlayan ADT, ‘hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğü’, ‘siyasi ve sivil katılım’ ve ‘medya ve dijital’ şeklinde ayrılan üç temel faaliyet alanına sahiptir (Summit for Democracy Resources). Ayrıca, AB’nin geliştirmekte olan ülkelerle ilişkileri incelendiğinde, kapasite geliştirme yoluyla insan haklarını desteklediği bazı temel alanların varlığı rahatlıkla saptanabilmektedir. Örneğin, AB, ‘hukuk ve yargı reformu’ süreçlerine ‘insan hakları eğitimi’ ile dâhil olabilmekte ve hâkimlerin, savcılarının ve kolluk kuvvetlerinin eğitim almalarını sağlayabilmektedir. Sivil toplum ile ilişkilere bakıldığında, AB’nin insan hakları alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının hak savunuculuğu, ihlal takibi ve mağdurlara yardım çabalarına katkı sağladığı görülebilmektedir. Aynı paraleldeki katkılar, demokratik yönetim ve siyasi katılım ile ilgili girişimler şeklinde de somutlaşmaktadır. Benzer şekilde, AB’nin çeşitli eğitim ve bilgilendirme programlarına destek vererek halkların insan hakları konusunda farkındalığını artırma çabaları da hatırlatılabilir.

SONUÇ YERİNE

Tüm bu veriler ışığında, Avrupa Birliği'nde insan hakları ile sürdürülebilir insani kalkınma arasında net bir bağlantı olduğu ileri sürülebilir. Bu çalışma, söz konusu bağlantıyı iki ayrı temel üzerinde değerlendirme olanağı vermektedir. İlk olarak, iki kavram arasında girift bir ilişki bulunmaktadır. Sürdürülebilir insani kalkınma, insan haklarının temel alındığı bir süreçtir ve insan onurunu, eşitliği ve adaleti merkezine almak zorundadır. Böyle bir yaklaşım, zenginliklerin adil bir şekilde dağıtılmasını sağlamakta ve siyasi katılımı güçlendirmektedir. Temel ihtiyaçların sağlandığı, ekonomik istikrarın korunduğu ve çevresel sürdürülebilirliğin garanti edildiği bir ortamda, barış ve güvenliğin de sağlanması mümkün olabilmektedir. Böyle bir ortam, uluslararası iş birliğinin mümkün olduğu durumlarda, daha güçlü bir insani kalkınmaya olanak sağlama potansiyeline sahiptir.

İkinci değerlendirme, AB'nin dış politika tercihleri üzerinden yapılabilir. Birlik, uluslararası ilişkilerinde insan haklarına bağlılığını çeşitli şekillerde gösterebilmektedir. Bu durum, insan haklarının AB dış politikası açısından 'temel' oluşturması nedeniyle şaşırtıcı değildir. Dış ilişkilerde temel hak ve özgürlükleri merkeze alan bir yaklaşım, kalkınmayı destekleyen politikaları da etkilemektedir. Ayrıca, çatışma çözümüne katkı sağlayan iş birliği mekanizmaları da sürdürülebilir insani kalkınma hedeflerine hizmet eder niteliktedir.

Sürdürülebilirlik hedeflerini destekleyen tercihler -geniş bir faaliyet alanını kapsadıkları için- gelişmekte olan ülkeler üzerinde kayda değer bir etki yaratmaktadır. Faaliyetlerini ekonomi ve ticaret ile sınırlamayan AB, bir taraftan sağlık, eğitim ve ulaşım gibi alanlara yönelirken, aynı zamanda kurumsal kapasite inşasına ve mevcut kapasitelerin güçlendirilmesine de destek olabilmektedir. AB tarafından verilen tüm bu desteğin -uygulamada görülen ve haklı eleştirilere hedef olan bazı yetersizliklere rağmen- gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir insani kalkınma çabalarına ileriki yıllarda da önemli ölçüde katkı sağlayacağı ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

- AFDB. (2022, March 22). Ukraine war threatens food crisis and political upheaval across Africa, warns top economist. <https://www.afdb.org/en/news-and-events/ukraine-war-threatens-food-crisis-and-political-upheaval-across-africa-warns-top-economist-50269>
- Ballet, J., Dubois, J.-L., & Mahieu, F.-R. (2011). La Soutenabilité Sociale du Développement Durable: De l'Omission à l'Emergence. *Mondes en Développement*, 39(4), 89-110. Doi: 10.3917/med.156.0089
- Council of the European Union. (2009, November 17). Council conclusions on Democracy Support in the EU's External Relations. 2974th External Relations Council meeting. https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/111250.pdf
- EEAS. (2020, October). EU conflict Early Warning System. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/ews_fact_sheet_2020.pdf
- EEAS. (2021, August 10). Conflict Prevention, Peace building and Mediation. https://www.eeas.europa.eu/eeas/conflict-prevention-peace-building-and-mediation_en
- EIB. (2023, February 28). Senegal: Global Gateway - Team Europe joins forces with Senegal for cleaner, safe and affordable transport in Dakar. <https://www.eib.org/en/press/all/2023-081-global-gateway-team-europe-joins-forces-with-senegal-for-cleaner-safe-and-affordable-transport-in-dakar>
- ESPAS. (2018). Horizon Scanning in Brief. <https://espas.eu/horizon.html>
- European Commission. (2000). Development policy of the European Community. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:r12001&from=EN>
- European Commission. (2012). Communication from the Commission to the European Parliament, The Council and the European Economic and Social Committee. Trade, growth and development: Tailoring trade and investment policy for those countries most in need. COM/2012/022 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012DC0022>
- European Commission. (2016, July 5). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EU) No 230/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing an instrument contributing to stability and peace. COM(2016) 447 final/2. 2016/0207 (COD). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016PC0447\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016PC0447(01))
- European Commission. (2022, May 12). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. An action plan for EU-Ukraine Solidarity Lanes to facilitate Ukraine's agricultural export and bilateral trade with the EU. COM(2022) 217 Final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0217>
- European Commission. (2023, October 19). Global Gateway: Commissioner Urpilainen launches a major EU package to drive education, energy and transport programmes across Nigeria. https://international-partnerships.ec.europa.eu/news-and-events/news/global-gateway-commissioner-urpilainen-launches-major-eu-package-drive-education-energy-and-2023-10-19_en
- European Commission. Team Europe Initiatives. https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/team-europe-initiatives_en
- Haynes, S. (2009). Displaced people and the challenge to development. *POLIS Journal*, 1(9), 1-55. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=bf72a83774cf7c17b845a2976ecd541c8a5eef>

- Kaya, F., & Altuntaş, C. (2023). Seçili Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerin Sürdürülebilirlik Düzeyleri ile Kurumsal Sürdürülebilirliklerinin Analizi. *Europolitika*, 8(19), 42-62.
- Kirdar, Ü. (1998). A Trilogy of Basic Human Concerns: Human Rights; Sustainable Human Development; Human Security. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 3(4). <https://www.sam.gov.tr/perceptions/arsiv/volume-iii-perceptions-dec-1998-feb-1999-0>
- Koob, S. A., Jørgensen, S. S., & Sano, H.-O. (2017). Human Rights and Economic Growth. An Economic Analysis of Freedom and Participation Rights. The Danish Institute for Human Rights. Matters of Concern - Human Rights' Research Papers, No. 1. https://www.humanrights.dk/files/media/migrated/final_human_rights_and_economic_growth_-_an_econometric_analysis.pdf
- Koob, S. A., Jørgensen, S. S., & Sano, H.-O. (2018). Human Rights and Economic Growth. An Economic Analysis of the Rights to Education and Health. The Danish Institute for Human Rights. Matters of Concern - Human Rights' Research Papers, No. 4. https://www.humanrights.dk/sites/humanrights.dk/files/media/document/_%2019_02922-18%2040.%20wp_hr_economic_growth_2018%20-%20fd%20468486_1_1.PDF
- Mahieu, F.-R. (2008). Face aux 'Sacrifices Humains', le Développement Humainement Soutenable. *Revue Tiers Monde*, 3(195), 495-506.
- Ministère de l'Europe et des Affaires Etrangères. (2022, April 5). Sécurité alimentaire : mise en œuvre de l'initiative FARM. <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/politique-etrangere-de-la-france/developpement/autres-secteurs-d-importance/securite-alimentaire-nutrition-et-agriculture-durable/l-initiative-internationale-farm-food-agriculture-resilience-mission-pour-la/article/securite-alimentaire-mise-en-oeuvre-de-l-initiative-farm-05-04-22>
- OCHA. (2023, January 26). Quality education in Africa: EU launches €100 million Regional Teachers' Initiative. <https://reliefweb.int/report/world/quality-education-africa-eu-launches-eu100-million-regional-teachers-initiative>
- OECD. (2022). Economic and Social Impacts and Policy Implications of the War in Ukraine. Interim Report. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/4181d61b-en/index.html?itemId=/content/publication/4181d61b-en>
- OHCHR. Technical Cooperation in the field of human rights. <https://www.ohchr.org/en/countries/technical-cooperation>
- OHCHR. (2023, December 12). The Future of Human Rights and Peace and Security. Roundtable 1. Human Rights 75 High-Level Event. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/udhr/publishingimages/75udhr/HR75-high-level-event-RT1-Peace-and-Security-Additional-Background-Paper.pdf>
- Official Journal of the European Union. (2017). Joint statement by the Council and the representatives of the governments of the Member States meeting within the Council, the European Parliament and the Commission. The New European Consensus on Development: 'Our World, Our Dignity, Our Future'. 2017/C 210/01. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A42017Y0630%2801%29>
- Sandri, S., Hussein, H., Alshyab, N., & Sagatowski, J. (2023). The European Green Deal: Challenges and opportunities for the Southern Mediterranean. *Mediterranean Politics*, 1–12. <https://doi.org/10.1080/13629395.2023.2237295>
- Summit for Democracy Resources. About Team Europe Democracy. <https://summitfordemocracysources.eu/about/about-team-europe-democracy>
- United Nations. (1987). Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>
- United Nations. (2015). Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. A/RES/70/1. <https://sdgs.un.org/2030agenda>

- UNDP. Human Development Index (HDI). <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
- UNDP. (2009). Développement des Capacités: Un guide du PNUD. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Capacity_Development_A_UNDP_Primer_French.pdf
- UNEP. (2019). Environmental Rule of Law: First Global Report. Nairobi. <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report>
- UN Office for Partnerships. (2020). 7 Actions We Are Taking to Keep the Promise of the SDGs. <https://unpartnerships.un.org/about-us>